

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(477)“18”

Громакова Н. Ю.,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри філософії та політології
Університету державної фіскальної служби України

«ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ» НА ВІДЕНСЬКОМУ КОНГРЕСІ 1815 Р. Й УТВОРЕННЯ КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО

У статті проаналізовано роль Віденського конгресу 1814-1815 рр. у формуванні нової системи російсько-австрійсько-пруських міждержавних відносин. Автор дослідив специфіку розв'язання «польського питання» крізь призму територіального облаштування післянаполеонівської Європи. Визначено передумови та чинники створення Королівства Польського, особливості його політико-правової системи у контексті реалізації положень Конституційної Хартії 1815 р.

Ключові слова: Віденський конгрес, Конституційна Хартія 1815 р., континентальні імперії, «польське питання», Королівство Польське

Громакова Н.Ю.«ПОЛЬСКИЙ ВОПРОС» НА ВЕНСКОМ КОНГРЕССЕ 1815 Г. И ОБРАЗОВАНИЕ КОРОЛЕВСТВА ПОЛЬСКОГО

В статье проанализирована роль Венского конгресса 1814-1815 гг. в формировании новой системы российско-австрийско-пруских межгосударственных отношений. Автор исследовал специфику решения «польского вопроса» через призму территориального устройства посленаполеоновской Европы. Определены предпосылки и факторы создания Королевства Польского, особенности его политико-правовой системы в контексте реализации положений Конституционной Хартии 1815 г.

Ключевые слова: Венский конгресс, Конституционная Хартия 1815 г., континентальные империи, «польский вопрос», Королевство Польское

Gromakova N.Yu. “THE POLISH QUESTION” AT THE CONGRESS OF VIENNA OF 1815 AND THE KINGDOM OF POLAND’S FORMATION

Role of Viennese congress 1814-1815 in forming the new system of Russian-Austrian-Prussian intergovernmental relations is analyzed in the article. The author researched the specific of the "Polish question" solution in the light of territorial arrangement of the post Napoleonic Europe. Prerequisites and factors of creating the Kingdom of Poland, specialties of its political and legal system in the context of the Constitutional Charter implementation in 1815 are identified.

The author concluded that the strategy of solving the "Polish problem" discussed in Vienna made it possible to design modern Romanovs' and Habsburgs' empires. The integration of former Commonwealth was an important factor in the modernization and nationalization of its own consciousness of society in these empires. The Vienna system launched a new phase in European international relations. New borders in Russia, Austria and Prussia were formed as a result of territorial gains at the expense of the Polish lands. It helped to design the macro system of continental empires. The formation of the Polish Kingdom from the lands of the former Duchy of Warsaw created for a certain time the illusion of the Polish State existence. However the incompatibility of stipulated by the Constitutional Charter of 1815 political and legal principles of the Polish Kingdom with the Russian autocracy made impossible prolonged existence of the Union.

Keywords: the Congress of Vienna, the Constitutional Charter of 1815, continental empire, "the Polish question", the Kingdom of Poland.

Постановка проблеми. Закономірним підсумком наполеонівських війн початку ХІХ ст. стало формування нової геополітичної системи міждержавних стосунків у Європі, що з певними модифікаціями збереглася до Першої світової війни. Це завдання було покладено на учасників мир-

ного конгресу, що відбувався у Відні упродовж 1814-1815 рр.

Одним з ключових питань, що опинилося у фокусі уваги учасників Віденського конгресу і визначало політичну конфігурацію у Європі, стало «польське питання». З одного боку, у розв'язанні цього питання

були зацікавлені Росія, Австрія і Пруссія, що сподівалися на територіальні придбання за рахунок польських земель. З іншого, – активна участь поляків у наполеонівських кампаніях, часткове відновлення польської державності у вигляді Герцогства Варшавського не дозволили країнам-переможницям проігнорувати «польське питання», яке залишалося потенційною небезпекою для європейської рівноваги.

Дослідження теоретичних засад та механізмів розв'язання «польського питання» на Віденському конгресі 1815 р., вивчення специфіки політико-правового статусу Королівства Польського¹ сприятиме з'ясуванню особливостей формування континентальних імперій – Російської та Австрійської, їх модернізації упродовж ХІХ ст. Вивчення стратегій реалізації задекларованих Віденським конгресом принципів забезпечення національних прав поляків в межах Королівства Польського дозволить з'ясувати чинники трансформації польсько-російських та польсько-австрійських стосунків зі сфери зовнішньополітичних відносин на внутрішньодержавну проблематику, що суттєво впливала на імперське життя й урядову політику у «польському питанні» на тих теренах, що були включені до складу континентальних імперій.

Слід зауважити, що декларовані Конституційною Хартією 1815 р. принципи державної структури Королівства Польського стали політико-правовим підґрунтям розгортання громадської активності поляків на його теренах і певним взірцем для громадських активістів на польських землях під владою іноземних держав.

Аналіз актуальних досліджень із зазначеної проблематики дозволяє стверджувати, що механізми формування системи континентальних імперій у контексті реалізації рішень Віденського конгресу 1814-1815 рр., визначення ролі «польського питання» у цих процесах упродовж першої третини ХІХ ст., порівняльна характеристика урядових стратегій стосовно розв'язання «польської проблеми» у Коро-

лівстві Польському і в західних областях Російської імперії не стали предметом належної уваги з боку науковців.

Історико-правова оцінка рішень Віденського конгресу 1814-1815 рр., зокрема стосовно «польського питання», політико-правовий статус польських земель, їх взаємозв'язок із Російським імперським соціумом та істеблішментом досліджено у працях російських науковців державницької школи [2;5;8;9;11;13]. Аналіз цих та інших публікацій дозволяє стверджувати, що для російської історіографічної традиції характерна тенденція розглядати ці події крізь призму державницької діяльності російських імператорів Олександра І та Миколи І, а також російських урядовців, зокрема М.М. Новосильцева.

Теоретичні аспекти механізмів формування і функціонування макросистеми континентальних імперій, зокрема Російської й Австрійської, були розроблені російським істориком А. Міллером. Він дійшов висновку, що логіка розвитку континентальних імперій визначалася надзвичайно важливою роллю, яку національне питання відігравало у внутрішньому житті державних і соціальних структур [15, с. 32].

Останнім часом з'явилися роботи російських дослідників, присвячені з'ясуванню впливу громадської думки на формування урядових стратегій із розв'язання «польського питання», зокрема стосовно реформ у Королівстві Польському [14;22]. Ці автори стверджують, що громадська думка не лише визначала логіку інкорпорації приєднаних територій, але й виступала підґрунтям процесу націоналізації імперського соціуму як визначальної риси модернізаційних змін ХІХ ст.

Вагомий внесок у дослідження історичного значення «польського питання» у період 1814-1815 рр. і утворення Королівства Польського зробили польські дослідники Ш. Аскеназі, С. Кеневич, Г. Дильонгова, А. Новак та ін. [1;4;5;21]. Завдяки використанню джерел різного походження, зокрема французьких, англійських, російських, австрійських, пруських офіційних документів, матеріалів преси та епістолярної спадщини учасників Віденського конгресу і сучасників подій, польським істо-

¹ За російською традицією Королівство Польське (1815-1864 рр.) називали Царством Польським. У статті використовуються обидві назви державного утворення – *Н.Г.*

рикам вдалося відтворити передумови та поліваріантність проектів розв'язання «польського питання», що обговорювалися на конгресі, з'ясувати значення польської проблематики для формування нової системи міжнародних відносин. Польські науковці досліджують польсько-російські, польсько-австрійські та польсько-німецькі стосунки у ширшому історико-географічному й політичному контексті, порівняно із російськими істориками, перекладаючи їх зі сфери внутрішньодержавних стосунків Австрії, Росії, Пруссії у міжнародно-правовий контекст.

Українські дослідники зверталися до зазначеної проблематики, аналізуючи особливості розв'язання «польського питання» у контексті системи міжнародних відносин початку ХІХ ст. (В. Павлюк) й реформ Олександра І (Л. Ліхачова) [6;12;16]. Разом з тим, поза межами уваги вітчизняних науковців залишилися проблеми політичних, соціально-економічних, культурних та громадських взаємозв'язків між мешканцями Королівства Польського і поляками, що опинилися в межах Російської та Австрійської імперій. Збереження цих тісних контактів уповільнювало інкорпорацію колишніх земель Речі Посполитої до імперського соціуму, змушувало уряд до пошуку нових стратегій інтеграції регіону в умовах модернізації і націоналізації імперії.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей формування системи континентальних імперій – Російської та Австрійської, визначенні ролі «польського питання» у цьому процесі. Досягненню визначеної мети сприятиме й аналіз політико-правового статусу Королівства Польського у контексті модернізаційних змін та оформлення польського громадського руху в Російській імперії у першій третині ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Перед учасниками Віденського конгресу, робота якого розпочалася в жовтні 1814 р., стояло декілька завдань. По-перше, це підведення підсумків діяльності антинаполеонівської коаліції й укладення мирного договору з Францією. По-друге, формування нової моделі міжнародних відносин, що закріплювала б розподіл колоніальних володінь і

створювала систему противаг і стримувань для провідних країн світу, перш за все, Англії, Франції, Росії тощо.

Разом з тим, слід зазначити, що часто стратегічні наміри вчорашніх союзників вступали у протиріччя і призводили до конфронтації між ними. Однією з таких проблем стало розв'язання «польського питання», що набуло у період наполеонівських війн міжнародного значення і потребувало узгодження інтересів не лише країн-учасниць поділів Речі Посполитої – Росії, Австрії, Пруссії, але й активно використовувалося представниками Великої Британії та Франції для тиску на Олександра І [1, с. 18].

Ш. Аскеназі у своєму дослідженні «Царство Польское 1815-1830 гг.» посилається на меморіал німецького дипломата барона Штейна, в якому автор наголошує: «Конституція, що об'єднає усю російську Польщу в єдине політичне ціле, під назвою Царства Польського, і перетворить її на державу, з'єднану з Російською Імперією, зруйнує єдність її внутрішнього управління, ускладнить його дії, буде підтримувати в російських поляках мрії про відродження їхньої незалежності, а серед тих, що опиняться під владою інших держав – причини для бродіння і прагнення до відокремлення». Отже, на думку Штейна, така ситуація спричинить конфлікт між Росією, як абсолютною монархією, і конституційною Польщею, що, в свою чергу, призведе до скасування унії і поступового захоплення або відокремлення Царства Польського [Цит. за: 1, с. 20].

Для запобігання подібного сценарію Штейн пропонує надати полякам-підданам Росії політичні установи, що забезпечить їхню участь у внутрішньому управлінні, обмежить свавілля влади, «підтримає громадській настрій і надасть застосування активним силам польського суспільства» [Цит. за: 1, с. 21].

Втім, на думку багатьох дослідників, Олександр І зайняв принципову позицію у питанні майбутнього устрою Польської держави. Він виступив рішучим прихильником впровадження конституції у Королівстві Польському. Надання конституції й автономії повинно було задовольнити на-

ціонально-державні устремління поляків, повернути польську еліту на бік російської влади і перетворити її на лояльних підданих династії Романових.

З іншого боку, на наш погляд, стратегії вирішення «польської проблеми», що обговорювалися у Відні, уможливили оформлення модерних континентальних імперій Романових і Габсбургів, для яких інтеграція земель колишньої Речі Посполитої стала важливим чинником модернізації та націоналізації свідомості власного соціуму. Про це, зокрема, свідчить палка полеміка, що розгорнулася на шпальтах російських видань й у публічному дискурсі стосовно проектів вирішення «польського питання» [22]. Квінтесенцією цих настроїв стала «Думка російського громадянина» М.М. Карамзіна, де автор рішуче застерігає імператора від ліберального ставлення до поляків [7]. Історик виступає проти приєднання до Королівства Польського західних територій імперії й наголошує: «Поляки, що законом затверджені як окремий, державний народ, для нас є більш небезпечні, ніж Поляки-Росіяни» [7].

21 квітня (3 травня) 1815 р. у Відні був укладений Дружній трактат між імператорами Всеросійським та Австрійським і королем Пруським про розподіл польських територій між цими країнами, що мав символічну назву «Про затвердження благополуччя поляків». Згідно трактату, до Австрії відходили терени Східної Галичини, зокрема округи Злочівський, Тарнопольський, Бржезанський та Заліщицький, а також Величківські соляні копальні. Кордон між австрійською Галичиною і частиною колишнього Герцогства Варшавського, приєднаною до Російської імперії, проходить по р. Вісла. За Краковом закріплювався статус вільного міста [17].

Стаття V трактату закріплювала землі колишнього Герцогства Варшавського назавжди за Російською імперією: «Воно, внаслідок своєї Конституції, буде у нерозривному із Росією зв'язку й володінні Його Величності Імператора Всеросійського, його спадкоємців та наступників довіку». Імператор на свій розсуд міг запровадити

особливий статус для цих польських теренів.

Ця стаття також гарантувала полякам, що опинилися під владою різних монархів, національних представників і державні установи, «згідно того образу політичного існування, який кожним Урядом буде визнаний за корисний і пристойний для них в межах його володінь» [17].

Поляки, що мали майно на території різних держав, повинні були визначитися із підданством.

Стаття VII гарантувала всім полякам амністію, а у наступній статті наголошувалося, що ніхто не може підлягати слідчим діям або бути судимий за громадську, політичну або військову діяльність у Польщі. Все заарештоване або конфісковане майно слід повернути власникам.

Трактат також регламентував порядок визначення прикордонних і торгівельно-економічних відносин між польськими землями у складі Росії, Австрії, Пруссії, ведення діловодства тощо.

Ці положення були підтверджені Трактатом між Російським імператором та Пруським королем від 27 квітня (8 травня) 1815 р., який було доповнено врегулюванням фінансових питань колишнього Герцогства Варшавського [18]. Акт Віденського конгресу від 28 травня (9 червня) 1815 р. підтвердив попередні домовленості (ст. I) і був доповнений положенням про заборону переховуватися на території Кракова втікачам з Австрії, Росії, Пруссії та обов'язкову екстрадицію таких осіб (ст. IX) [19]. Ці документи, на думку російських дослідників Кодана С.В., Февральова С.А., оформили «четвертий поділ Польщі і визнали за Росією право на утворення Царства Польського» [9].

14 (26) вересня 1815 р. у Парижі Росія, Австрія і Прусія підписали «Трактат Братського Християнського Союзу», більш відомий як «Акт Священного Союзу» [20]. Цей документ закріплював положення системи міжнародних відносин, оформленої Віденським конгресом 1814-1815 рр. Крім того, він містив положення про надання взаємодопомоги: «три Монархи, що домовляються, будуть об'єднані узами дійсного та нерозривного братерства... Вони у будь-

якому випадку і будь-якому місці надаватимуть один одному підкріплення і допомогу; у ставленні до підданих та військ Своїх, Вони, як батьки родин, будуть керувати ними у тому ж дусі братерства... задля збереження віри, миру і правди» [20].

Отже, метою створення Священного Союзу було остаточне закріплення державно-територіальних надбань і кордонів Росії, Австрії та Пруссії, збереження статус-кво у міждержавних стосунках європейських країн, запобігання поширенню революційних та національно-визвольних рухів у Європі. З іншого боку, встановлення союзницьких відносин між трьома монархами створювало підґрунтя для спільної боротьби проти опозиції всередині кожної з країн, що посилювало позиції абсолютистських режимів.

Утворення Королівства Польського стало важливим кроком на шляху запровадження нових принципів розв'язання «польського питання». Віденські домовленості російського, австрійського і прусського монархів остаточно вивели «польську проблематику» зі сфери міжнародних відносин у площину внутрішньодержавну. Існування Королівства Польського, дотримання положень його Конституції, як і гарантії національних прав поляків в цілому, великою мірою залежали від настроїв, що панували у Санкт-Петербургу.

9 травня 1815 р. своїм Маніфестом Олександр I проголосив приєднання до Російської імперії теренів колишнього Герцогства Варшавського, з яких утворювалося Царство Польське. Серед причин такого рішення вказувалися необхідність встановлення рівноваги й порядку в Європі, зміцнення кордонів імперії і взаємозв'язків між різними слов'янськими племенами. Також зазначалося про надання особливої системи урядування Царству Польському [9].

Спробою реалізації цих принципів стала Конституційна Хартія Королівства Польського 1815 р., що назавжди приєднувала польські землі до Російської імперії [10]. Згідно Хартії, Королівству надавалися різні політичні права і свободи, зокрема,

народне представництво, окремі урядові установи, бюджет, громадянство тощо.

Але водночас, закріплення принципу спадковості і зверхності влади царя, обмеження прав народного представництва, штучний характер державних структур Королівства Польського і негативна реакція в російському суспільстві на впровадження конституції у Польщі, спричинена імперськими стереотипами і пам'яттю про активну участь поляків у наполеонівських кампаніях, були ненадійним фундаментом для реалізації ліберально-демократичних принципів розв'язання «польського питання», задекларованих Віденським конгресом. «Конституція формально запроваджувала автономію королівства, державний устрій і політичні свободи, яких не існувало в абсолютистській Росії. Тільки зовнішньополітична діяльність передавалась у руки царського уряду. Декларовані автономія і політичні свободи королівства яскраво суперечили самодержавній практиці управління імперією, російській дійсності і рано чи пізно повинні були призвести до конфлікту між царським урядом та польським суспільством» [6, с. 284].

Конституційна Хартія 1815 р. визначала становище регіону у складі Російської імперії до 1832 р. Внаслідок Листопадового повстання 1830-1831 рр. дію конституції було скасовано, натомість був затверджений Органічний статут, що відтоді мав визначальне значення для регулювання відносин між Санкт-Петербургом і Варшавою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можемо констатувати, що Віденська система започаткувала новий етап у міждержавних стосунках в Європі. Причому, в результаті територіальних надбань за рахунок польських земель, були сформовані нові кордони Росії, Австрії і Пруссії, що сприяло оформленню макросистеми континентальних імперій. Утворення Королівства Польського із земель колишнього Герцогства Варшавського, маріонеткового державного утворення часів Наполеона, на певний час створило ілюзію існування польської державності. Втім несумісність закріплених Конституційною Хартією 1815 р. політико-правових

принципів Королівства Польського із російським самодержавством унеможливлено

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскенази Ш. Царство Польское 1815-1830 г. / Шимон Аскенази. Пред. А. Кизеветтера, пер. с польск. В. Высоцкого. – М.: Книгоиздательство писателей, 1915. – 172 с.
2. Гончарова О.В., Ларин А.Б. Формирование европейской идентичности и внешняя политика России: от Венского конгресса до Парижского мира / О.В. Гончарова, А.Б. Ларин // Вектор науки ТГУ. №1 (23), 2013. – С. 163-167.
3. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Таращук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.: іл.
4. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795 – 1990 / Ганна Дильонгова. Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
5. Западные окраины Российской империи / Науч. ред. М. Долбилов, А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с., ил.
6. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Опанасович Зашкільняк, Микола Григорович Крикун. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 752 с. + 8 кол. мап
7. Карамзин Н.М. Мнение русского гражданина [Електронний ресурс] / Н.М. Карамзин. – Режим доступу: http://dugward.ru/library/karamzin/karamzin_mnenie_russkogo_grajdanina.html
8. Карнишина Н. Г. Положение Царства Польского в составе Российской империи в XIX в. в оценках современников / Н. Г. Карнишина // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2010. – № 3 (15). – С. 19-26.
9. Кодан С.В., Февралёв С.А. Местное право Царства Польского: формирование, источники, трансформации (1815-1917 гг.) [Електронний ресурс] / С.В. Кодан, С.А. Февралёв // NB: Проблемы политики и общества. – 2013. – № 3. – С. 246-295. – Режим доступу: http://e-notabene.ru/pr/article_468.html
10. Конституционная Хартия Царства Польского 1815 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pereplet.ru/history/Russia/Imperia/Alexandr_I/kx1815.html
11. Корнилов А.А. Курс истории России XIX века [Електронний ресурс] / А.А. Корнилов. – Режим доступу: <http://rushist.com/index.php/kornilov/1082-venskij-kongress-1815-i-svyashchennyj-soyuz>
12. Лихачева Л. Реформы Александра I в Царстве Польском в 1815-1820-х гг. в оценках российской аристократии [Електронний ресурс] / Лариса Лихачева // Нові сторінки історії Донбасу. – 2013. – Кн. 22. – С. 243-255. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsid_2013_22_24
13. Любезников О.А. Попытки проведения Н.Н. Новосильцовым общеимперской национальной политики в западных губерниях России и Царстве Польском в 1810–1820-е гг. [Електронний ресурс] / О.А. Любезников. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/popytki-provedeniya-n-n-novosiltsovym-obscheimperskoy-natsionalnoy-politiki-v-zapadnyh-guberniyah-rossii-i-tsarstve-polskom-v-1810-1820-e>
14. Малютин Г.А. «Польский вопрос» в русской общественно-политической мысли в 1830-е – нач. 60-х гг.: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02/ Георгий Александрович Малютин. – Москва: МГУ, 2013. – 33 с.
15. Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования / Алексей Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 248 с.
16. Павлюк В. Польське питання у міжнародних відносинах початку XIX ст. [Електронний ресурс] / В. Павлюк // Наукові записки [Національного уні-

- верситету «Острозька академія»]. Сер.: Міжнародні відносини. – 2009. – Вип. 1. – С. 25-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoamv_2009_1_4
17. Полное Собрание Законов Российской империи, собрание 1 (1649-1825 гг.) (далі – ПСЗРИ), т. 33, № 25.824 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nlr.ru/res/law_r/search.php?part=156®im=3
 18. ПСЗРИ, т. 33, № 25.827 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nlr.ru/res/law_r/search.php?part=156®im=3
 19. ПСЗРИ, т. 33, № 25.863 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nlr.ru/res/law_r/search.php?part=156®im=3
 20. ПСЗРИ, т. 33, № 25.943 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nlr.ru/res/law_r/search.php?part=156®im=3
 21. Тымовски М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши / Михал Тымовски, Ян Кеневич, Ежи Хольцер. Пер. с польск. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 544 с.: ил.
 22. Яковлева Г.В. Венский конгресс 1814-1815 гг. в российской прессе, воспоминаниях и переписке первой половины XIX в.: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/venskii-kongress-1814-1815-gg-v-rossiiskoi-presse-vospominaniyakh-i-perepiske-pervoi-polovin>

LITERATURA

1. Askenazy Sz. Tsarstvo Polskoie 1815-1830 g. / Szimon Askenazy. Pred. A. Kizevettera, per. s polsk. V. Vysotskogo. – М.: Knigoizdatelstvo pisatelei, 1915. – 172 s.
2. Goncharova O.V., Larin A.B. Formirovaniie evropejskoj identichnosti i vneshniaia politika Rossii: ot Venskogo kongressa do Parizhskogo mira / O.V. Goncharova, A.B. Larin // Vektor nauki TGU. №1(23), 2013. – S. 163-167.
3. Deivis N. Bozhe igryshche: istoriia Polshchi / Norman Deivis; per. z angl. P. Tarashchuk. – К.: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2008. – 1080 s.: il.
4. Dylongova G. Istoriia Polshchi 1795 – 1990 / Ganna Dylongova. Per. z pol. M. Kirsienka. – К.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylanska akademiia», 2007. – 239 s.
5. Zapadnyie okrainy Rossiiskoi imperii / Nauch. red. M. Dolbilov, A. Miller. – М.: Novoie literaturnoie obozreniie, 2006. – 608 s., il.
6. Zashkilniak L.O., Krykun M.H. Istoriia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev / Leonid Opanasovych Zashkilniak, Mykola Hryhorovych Krykun. – Lviv: LNU im. I. Franka, 2002. – 752 s. + 8 kol. map
7. Karamzin N.M. Mneniie russkogo grazhdanina [Elektronnyi resurs] / N.M. Karamzin. – Rezhym dostupu: http://dugward.ru/library/karamzin/karamzin_mnenie_russkogo_grajdanina.html
8. Karnishina N.G. Polozheniie Tsarstva Polskogo v sostavie Rossiiskoi imperii v XIX v. V otsenkakh sovremennikov / N.G. Karnishina // Izvestiia vyshykh uchebnykh zaviedeni. Povolzhskii region. Gumanitarnyienauki. – 2010. – № 3 (15). – S. 19-26.
9. Kodan S.V., Fevraliov S.A. MestnoiepravoTsarstvaPolskogo: formirovaniie, istochniki, transformatsii (1815-1917 гг.) [Elektronnyiresurs] / S.V. Kodan, S.A. Fevraliov // NB: Problempolitikiioobshchestva. – 2013. – № 3. – С.246-295. – Rezhymdostupu: http://e-notabene.ru/pr/article_468.html
10. KonstitutsionnaiaKhartiiaTsarstvaPolskogo 1815 goda [Elektronnyiresurs] – Rezhymdostupu:http://www.pereplet.ru/history/Russia/Imperia/Alexandr_I/kx1815.html
11. Kornilov A.A. KursistoriiRossiiXIXveka[Elektronnyiresurs] / A.A. Kornilov– Rezhymdostupu: <http://rushist.com/index.php/kornilov/108>

- 2-venskij-kongress-1815-i-svyashchennyj-soyuz
12. Likhachova L. Reformy Aleksandra I v Tsarstvie Polskom v 1815-1820-kh gg. V otsenkakh rossiiskoi aristokratii [Elektronnyiresurs] / Larysa Likhachova// Novi storinky istorii Donbasu. – 2013. – Kn. 22. – S. 243-255.– Rezhymdostupu:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsid_2013_22_24
 13. Liubeznikov O.A. Popytkiprovedeniya N.N. NovosiltsovmobscheimperskoynatsionalnoypolitikivzapadnyhguberniyahRossii iTsarstvePolskomv 1810 – 1820-egg. [Elektronnyiresurs] / O.A. Liubeznikov – Rezhymdostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/popytki-provedeniya-n-n-novosiltsovm-obscheimperskoy-natsionalnoy-politiki-v-zapadnyh-guberniyah-rossii-i-tsarstve-polskom-v-1810-1820-e>
 15. Maliutin G.A. «Polskii vopros» vruskoiobschestvenno-politicheskoi mysli v 1830-e – nach. 60-hgg.: avtoreferat dis. ...kandidata istoricheskikh nauk: 07.00.02/ Georgii Aleksandrovich Maliutin. – Moskva: MGU, 2013. – 33 s.
 16. Miller A. Imperiia Romanovykh i natsionalizm: Essepometodologii istoricheskogo issledovaniia / Aleksei Miller. – M.: Novoieliteraturnoie obozreniie, 2008. – 248 s.
 17. Pavliuk V. Polske pytannia u mizhnarodnykh vidnosynakh pochatku XIX st. [Elektronnyiresurs] / V. Pavliuk // Naukovi zapysky [Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia»]. Ser.: Mizhnarodni vidnosyny. – 2009. – Vyp. 1. – S. 25-37. – Rezhymdostupu:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoamv_2009_1_4
 18. Polnoie Sobranie Zakonov Rossiiskoi imperii, sobranie 1 (1649-1825 rr.) (dali – PSZRI), t. 33, № 25.824 [Elektronnyiresurs] – Rezhymdostupu:http://www.nlr.ru/eres/law_r/search.php?part=156®im=3
 19. PSZRI, t. 33, № 25.827 [Elektronnyiresurs] – Rezhymdostupu:http://www.nlr.ru/eres/law_r/search.php?part=156®im=3
 20. PSZRI, t. 33, № 25.863 [Elektronnyiresurs] – Rezhymdostupu:http://www.nlr.ru/eres/law_r/search.php?part=156®im=3
 21. PSZRI, t. 33, № 25.943 [Elektronnyiresurs] – Rezhymdostupu:http://www.nlr.ru/eres/law_r/search.php?part=156®im=3
 22. Tymovski M., Kenevich Ya., Kholtser E. Istoriia Polshi / Mikhail Tymovski, Yan Kenevich, Ezhi Kholtser. Per. s polsk. – M.: Izdatelstvo «VesMir», 2004. – 544 s.: il.
 23. Yakovleva G.V. Venskiikongress 1814-1815 gg. vrossiiskoi presse, vospominaniyakh iperepiskepervoipoloviny XIX v.: avtoreferat dis. ...kandidata istoricheskikh nauk: 07.00.02 [Elektronnyiresurs] – Rezhymdostupu: <http://www.dissercat.com/content/venskii-kongress-1814-1815-gg-v-rossiiskoi-presse-vospominaniyakh-i-perepiskepervoipolovin>